

دوگانگی حالت ضمیر شخصی در فارسی میانه

از تفاوت‌های مهم زبان‌های ایرانی میانه با ایرانی باستان، از بین رفتن حالت‌های هشتگانه صرف گروه اسم است.

این دگرگونی بیکبارگی شکل نکرفته و همانند هر دگرگونی زبانی دیگر، اندک اندک و در درازای زمان انجام پذیرفته است.

زبان‌های ایرانی میانه شرقی: سغدی و ختنی و خوارزمی، چند حالت از حالت‌های هشتگانه دوره باستانی را نگهداشته‌اند. ولی در زبان‌های ایرانی میانه غربی، حالت اسم از میان رفته و تنها ضمیر در این گروه، دارای دو حالت فاعلی و غیر فاعلی است که حالت فاعلی جانشین حالت فاعلی، و حالت غیر فاعلی جانشین دیگر حالت‌های دوره باستانی شده است.

این دوگانگی، در ضمیر اول شخص مفرد به خوبی آشکار است بگونه‌ای که برای هر یک از حالت‌های فاعلی و غیر فاعلی، امسای جداگانه‌یی در فارسی میانه وجود دارد، یعنی برای حالت فاعلی

an/az = 'NH : #۴ و برای حالت غیر فاعلی tu = L'.

درباره دیگر ضمیرها، دید پژوهشگران یکسان نیست:

بعضی با این دوگانگی موافقت، همچون آقای دکتر مهر داد بهار:

تو (غیر فاعلی) : tō LK/LK' ، تو (فاعلی) .

او (غیر فاعلی) : avē / مفعولی او - وی .

ایشان^۱، ēšān/avēšān، °Ln-š'n/°LH-š'n، ۱۴۳۳/۱۳۳۳

بعضی آنرا منکرند مانند مکیزی:

awēšān - ōy - tō^۲

و بعضی آنرا پذیرفته اند ولی هر دو گونه را با يك آوا نوشت

آورده اند، همچون نوبرگ:

tō = تو فاعلی و غیر فاعلی^۳.

ō - ōī = او^{۳-۴}

ōišān = ایشان فاعلی و غیر فاعلی^۳.

والتر هنینگ در مقاله ایرانی میانه خود که در قسمتی از کتاب

Handbuch der Orientalistik - Iranistik^۵ به چاپ رسیده

است در صفحه ۹۰ به این دوگانه گی حالت ضمیر شخصی در فارسی میانه

اشاره دارد و می گوید:

«..... افزون بر آن، ضمیر شخصی مفرد در حالت های فاعلی و غیر

۱- واژه نامه گزیده های زادبوم از انتشارات بنیاد فرهنگ ایران ص .

۲۸۶ و ۲۲۶ .

2- D. N. MacKenzie, A Concise Pahlavi Dictionary, London 1971.p.p. 83-62-14.

3- H. S. Nyberg, A Manual of Pahlavi, Part II Wiesbaden 1974 p.p. 193-144.

۴- نوبرگ در صفحه ۱۴۴ جلد دوم کتاب A Manual of Pahlavi جزو اش ō را بمعنی او (کم استعمال است) در حالت فاعلی از avah فارسی باستان ōī را بمعنی او در حالت غیر فاعلی از avahya فارسی باستان می داند.

5- Leiden 1958.

فاعلی در اول شخص، مختلف است (فارسی میانه an : پارتی az : غیر فاعلی man) ، احتمالاً در دوم شخص نیز چنین است (tū : غیر فاعلی tau ، خط مشخص کننده نیست).

با دقت بیشتر می توان بر راحتی وجود دو حالت و دو تلفظ را برای بیشتر ضمیرهای شخصی دریافت:

در نوشته های فارسی میانه ، بویژه متون تورفانی در صرف فعل ماضی هر گاه فعل متعدی باشد ضمیر man به کار گرفته شده است، زیرا در فارسی میانه فعل ماضی متعدی ، حالت مجهولی دارد و در این حالت نایب فاعل ، و ضمیر غیر فاعلی لازم است : man wizīd = من گزیدم (بوسیله من گزیده شد) ، man guft = من گفتم (بوسیله من گفته شد) ، man pursīd = من پرسیدم (بوسیله من پرسیده شد) ، و هر گاه فعل لازم باشد ، ضمیر an آمده است ، زیرا در این حالت فاعل حقیقی لازم است و باید که در حالت فاعلی باشد : an .... ēstād hēm = من ... ایستادم .^۱

دربند ۲۳ روایت پهلوی اشکانی کتیبه نرسی در یابیکولی ، هزوارش 'NT = تو در حالت غیر فاعلی ، در مقابل LK = تو در حالت فاعلی ، به کار رفته است.^۲

1_ W. Henning: Mitteliranische Manichaica aus Chinesisch-Turkestan II, Berlin 1933. pp. 4_13_14_13.

2_ Herzfeld: Paikuli, I p.106-II p. 139;

Ph.Gignoux: Glossaire des Inscriptions Pehlevies et Parthes, London 1972, p. 46.

این دوگانگی را می توان با تلفظی نه چندان دور از فارسی وحتى

فارسی نو در زبانهای زنده یافت:

روشانی: az = من (فاعلی)، mu = من (غیر فاعلی)

خوفی: tu = تو (فاعلی)، taw = تو (غیر فاعلی)

یغناپی یاسغدی نو: tu = تو (فاعلی)، taw = تو (غیر فاعلی)

یزغلامی: u = او (فاعلی)، way = او (غیر فاعلی)

آنچه هنینگ و دیگران را به شك و ادا داشته نبودن املاي جدا گانه

برای ضميرهای غير از اول شخص مفرد در حالت فاعلی و غير فاعلی است

که آنها قابل توجیه است:

در نوشته های فارسی میانه زردشتی ضميرها به صورت هز وارش

نوشته شده است و هز وارش نمودار تلفظ نیست و در نوشته های فارسی

میانه تورفانی املاي tu و oy - taw و awēšān - oysān بنا

بر قواعد رسم الخط یکسان است.

نگاهی به نوشته های فارسی دری: اوی بازمانده oy میانه و

و وی بازمانده awē میانه، ایشان بازمانده oysān میانه و ایشان^۱

بازمانده awēšān میانه، مطلب را بخوبی روشن میسازد و جای هیچگونه

دودلی را باقی نمی گذارد که بیشتر ضميرهای شخصی در فارسی میانه با

دو تلفظ بردگانه فاعلی و غير فاعلی بوده است که یکی مانده حالت

فاعلی و دومی مانده حالت اضافی باستانی است:

1 - Iranskie yazyki - Yazyki Narodov SSSR, Moskva
1966.p.p. 375-348-442.

۲- تفسیر قرآن پاک، از انتشارات بنیاد فرهنگ ایران ص ۲۵ س ۶.

جدول ضمیرهای شخصی فارسی میانه

غیر فاعلی	فاعلی	
man	an/az	من
taw	tu	تو
awē	ōy	او
amāh	amāh	ما
ašmāh	ašmāh	شما
awēšan	ōyšan	ایشان

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی